

Recenzie

Marianna Mrva: Fenomén spoločenskej dôvery na Slovensku

Bratislava: Sociologický ústav SAV, v. v. i., 2022, 136 strán, ISBN 978-80-89897-33-9

Na Slovensku sa doteraz akademicky pomerne málo skúmaná problematika dôvery dočkala komplexného sociologického spracovania v podobe diela Marianny Mrvy, ktoré sa zaoberá nielen jednotlivými teóriami vysvetľujúcimi vznik dôvery na rozličných úrovniach, ale i overením ich platnosti v slovenských podmienkach pomocou interpretácie výsledkov empirických výskumov. Monografia tak do istej miery nadväzuje na v česko-slovenskej sociológii priekopnícke dielo Markéty Sedláčkovej *Důvěra a demokracie* z roku 2012, pričom však Marianna Mrva prináša originálne poznatky zo slovenských empirických výskumov.

Monografia je rozčlenená do troch základných kapitol. V prvej sa autorka stručne zaoberá cieľmi práce, ktorými sú podľa nej získanie komplexného pohľadu na fenomén spoločenskej dôvery na Slovensku z teoretického aj empirického hľadiska. Tento všeobecný cieľ ďalej špecifikuje pomocou štyroch konkrétnych výskumných otázok, ktoré sú zamerané na súčasný stav, širšie súvislosti a vývojové trendy v oblasti spoločenskej dôvery na Slovensku a aký je vzťah medzi spoločenskou dôverou, partikulárnou dôverou a inštitucionálnou dôverou.

Úvodná kapitola sa ďalej zaoberá rozpracovaním konceptu spoločenskej dôvery v rozličných sociologických teóriách. Autorka túto kapitolu otvára návratom k sociologickým klasikom ako sú Ferdinand Tönnies a jeho dielo *Gemeinschaft und Gesellschaft* či Emile Durkheim a jeho koncept organickej solidarity. Osobitnú pozornosť venuje sociologickej teórii Georga Simmela, ktorého myšlienky o dôvere ovplyvnili množstvo ďalších sociológov. Jedným z nich bol i Niklas Luhmann, ktorý pojmovo odlišil medziľudskú a systémovú dôveru. Dôvera (trust) vyžaduje angažovanosť, predpokladá riziko a je charakteristická pre medziľudské vzťahy a konfidencia (confidence) je pasívna a týka sa vzťahu aktérov a funkčných systémov (ekonomických či politických). Ďalší z významných sociologických mysliteľov – Anthony Giddens sa zamýšľal nad vývojom a rozdielmi v chápaní a prežívaní dôvery v predmoderných a moderných spoločnostiach. V predmoderných spoločnostiach bola dôvera súčasťou tradície, zatiaľ čo v moderných spoločnostiach sa musí budovať a získavať a Giddens ju nazýva aktívnou dôverou. Autorka sa ďalej v prehľade sociologických koncepcií dôvery zaoberá teóriami racionálnej voľby ako i prístupmi sociálnych konštruktivistov a neobchádza ani najnovšie sociologické koncepcie venované

dôvere ako napríklad Fukuyamov pokus o objasnenie vzťahu medzi hospodárskym rozvojom a dôverou.

Túto časť venovanú práce venovanú sociologickým teóriám pokladám za výborne a vyčerpávajúco spracovaný prehľad vývoja v danej problematike. K lepšej prehľadnosti tejto kapitoly by však prispelo jej rozčlenenie na jednotlivé podkapitoly podľa prezentovaných autorov či prístupov.

Kapitola pokračuje časťou venovanou rozličným definíciám dôvery. Uvádza rozdelenie týchto definícií do troch základných kategórií. Strategické definície pracujú s presvedčením, že ľudia dôverujú, pretože dôveru pokladajú za rozumné riešenie v danej situácii. Moralistické teórie hovoria o tom, že dôvera je výsledkom altruizmu a morálnych kódov. Tretí typ teórií chápe dôveru ako kultúrne pravidlo, ako predpísanú normu.

Ďalšia časť tejto kapitoly tematizuje typy dôvery podľa objektu dôvery. Základné rozlíšenie je tu medzi interpersonálnou dôverou a systémovou dôverou. Interpersonálna dôvera sa ďalej môže členiť na dôveru v blízkych ľuďoch a dôveru v ostatných ľuďoch vo všeobecnosti. Systémová dôvera zasa na dôveru v inštitúcii a dôveru v systémy.

Myšlienke F. Fukuyamu o rozlíšení medzi mierou a rádiusom dôvery je venovaná ďalšia podkapitola. Miera dôvery je definovaná silou noriem kooperácie a rádius dôvery zasa okruhom ľudí medzi ktorými fungujú normy kooperácie.

Osobitná podkapitola je venovaná meraniu spoločenskej dôvery v spoločenskovedných výskumoch. Autorka sa tu zameriava predovšetkým na problematiku merania spoločenskej dôvery. Uvádza stručnú históriu dnes už klasickej otázky dôvery („Myslíte si, že vo všeobecnosti sa dá väčšine ľudí veriť, alebo že v styku s inými treba byť veľmi opatrný?“) ako i jej rozličné kritické prehodnotenia. Ako alternatívny spôsob merania dôvery uvádza „situačné otázky“, teda otázky, ktoré respondentom ponúkajú opis konkrétnych situácií, v ktorých majú prejavíť svoju dôveru či nedôveru. Relatívne novšou metódou na meranie dôvery sú experimenty, ktoré obvykle merajú dôveru v kontrolovanej situácii a prostredí pomocou pripraveného testu.

V podkapitole zameranej na meranie spoločenskej dôvery na Slovensku sa autorka spomína predovšetkým medzinárodné kvantitatívne prieskumy ako sú Výskum európskych hodnôt, Európska sociálna sonda alebo ISSP, pričom bližšie charakterizuje otázky a typy skúmanej dôvery vo Výskume európskych hodnôt (EVS).

Druhá kapitola je venovaná analýze výsledkov výskumov spoločenskej dôvery na Slovensku. Hneď prvá podkapitola *Vývoj spoločenskej dôvery na Slovensku vo Výskume európskych hodnôt* má trochu nešťastný názov, pretože jej obsahom je analýza nielen *Výskumu európskych hodnôt (EVS)*, ale z veľkej časti i výsledkov výskumov z *Európskej sociálnej sondy (ESS)*. Práve na zá-

klade analýzy výsledkov ESS autorka dokazuje, že konštrukčná validita jednotlivých otázok použitých na výskum dôvery je vysoká.

Ďalšia podkapitola je venovaná deskriptívnej analýze štvrtej vlny EVS na Slovensku, z ktorej napríklad vyplýva, že nižšia dôvera je medzi respondentmi so základným vzdelaním, respondentmi maďarskej národnosti a vo vekovej kategórii 55 až 64 ročných. Naopak vyššia dôvera bola nameraná u respondentov, ktorí bývajú vo veľkých mestách.

Vývoj spoločenskej dôvery v medzinárodnom kontexte je obsahom nasledujúcej podkapitoly. Autorka konštatuje, že dlhodobo sa na čele rebríčkov dôvery umiestňujú škandinávské krajiny a naopak si ľudia menej dôverujú v postkomunistických krajinách, pričom vývoj na Slovensku bol dlho dokonca i pod priemerom dôvery v postkomunistických krajinách a až v poslednej vlne výskumu EVS v roku 2017 sa dostal aspoň na túto úroveň. Podobné výsledky prináša i výskum ESS.

Tretia kapitola je venovaná prehľadu rozličných determinantov dôvery na makroúrovni ako sú napríklad príjmové nerovnosti, korupcia či náboženská homogénnosť. Osobitnú pozornosť autorka venuje špecifikám dedičstva autoritatívnych režimov. V krajinách, ktoré zažili autoritatívny režim je totiž obvykle miera dôvery nižšia. Na túto skutočnosť existujú mnohé, často i protirečivé vysvetlenia.

V ďalšej podkapitole prezentuje autorka výsledky empirického výskumu, ktorý sa zamerá na potvrdenie či vyvrátenie kultúrneho vysvetlenia miery dôvery (ktorá predpokladá stabilnú mieru dôvery počas životného cyklu jednotlivca, ako aj na úrovni spoločnosti), a vysvetlenie miery dôvery založené na skúsenosti (ktorá je citlivá na zmenu vonkajších okolností a môže sa tak výraznejšie meniť). Na základe vývoja dôvery vo vekových kohortách autorka konštatuje, že na Slovensku sa kultúrna teória nepotvrdila, pretože miera dôvery v jednotlivých kohortách nebola v čase stabilná.

Vzťah rôznych typov dôvery je predmetom nasledujúcich podkapitol. Na základe štatistickej analýzy dát EVS konštatuje, že rozlíšenie partikulárnej a všeobecnej medziludskej dôvery je možné, ale tieto dva typy dôvery sa do značnej miery prekrývajú a takisto stredne silne korelujú. Pri analýze vzťahu všeobecnej a inštitucionálnej dôvery sú zase závery nejednoznačné a nedá sa hovoriť o stabilite vzťahov alebo o ich veľkej vecnej významnosti. Autorka uzatvára, že skúsenosti formujú našu dôveru v inštitúcie výraznejšie ako kultúrne činitele.

Podkapitola *Determinanty všeobecnej dôvery v sociologických teóriách* je zameraná na vysvetlenie vzniku a zdrojov všeobecnej dôvery na mezoúrovni spoločnosti. Individualistické teórie všeobecnej dôvery zahŕňajú osobnostné teórie (pracujú najmä s psychologickými faktormi) a teórie úspechu a well-beingu (založené na spoločenskom postavení). K teóriám spoločenských de-

terminantov dôvery patri napríklad teórie dobrovoľníckych organizácií, teórie nekonvenčnej participácie, teórie sociálnych sietí, teórie komunít, teórie spoločenských nerovností, teórie vnímanej korupcie či teórie vnímania demokracie.

V podkapitole *Empirická analýza súvislostí spoločenskej dôvery na Slovensku* autorka na základe empirických dát skúma platnosť niektorých teórií vysvetľujúcich dôveru na Slovensku. V tejto časti postupuje systematicky a logicky od prehľadu výskumov s vhodnými otázkami pre skúmanie dôvery a porovnaním ich výsledkov až k samotnej empirickej analýze. Prostredníctvom viacnásobnej lineárnej regresie dokazuje, že s vyššou mierou dôvery koreluje optimizmus ohľadne budúcnosti a možnosť slobodne rozhodnúť ako žiť svoj život (osobnostné teórie) ako i s teóriou sociálnych sietí. Naopak, platnosť teórie úspechu a subjektívnej pohody sa podľa skúmaných dát nepotvrdila, podobne ako sa nepotvrdila platnosť teórie dobrovoľníckych združení, teória neformálnej participácie či teória miestnych komunít. Zaujímavým zistením je, že z hľadiska dôvery môže byť dôležitejšia ako samotná nerovnosť v spoločnosti jej vnímaná férovosť či spravodlivosť. Pri korupcii je zasa dôležitejšie celkové vnímanie korupcie ako osobná skúsenosť s korupciou. Regresná analýza tiež potvrdila existenciu vzťahu medzi spokojnosťou s politickým systémom a dôverou.

Záver práce sumarizuje úvodné teoretické kapitoly ako i následné empirické zistenia z rozličných výskumov.

Monografia je svojim zameraním mimoriadne aktuálna nielen vďaka súčasnému rozvoju sociologických teórií a skúmaní tejto témy, ale i vďaka aktuálnym spoločenským podmienkam na Slovensku: podľa výskumu EVS bola v roku 2008 miera všeobecnej dôvery na Slovensku zo všetkých skúmaných európskych krajinách najnižšia. V nedávnej situácii epidémie sa ukázala ako mimoriadne dôležitá i inštitucionálna dôvera, ktorá podľa výskumov ovplyvňovala ochotu dodržiavať epidemiologické opatrenia či ochotu dať sa zaočkovať.

Monografia prináša v slovenskom kontexte niekoľko prvenstiev. Autorka ako prvá na Slovensku podala vyčerpávajúci prehľad histórie a súčasnosti sociologických teórií o dôvere. Takisto ako prvá vykonala analýzu doteraz uskutočnených výskumov (archivovaných v *Slovenskom archíve sociálnych dát*) so zameraním na problematiku všeobecnej, partikulárnej a inštitucionálnej dôvery. Dokázala tak popísať vývoj týchto fenoménov v čase ako i precízne analyzovať platnosť niektorých teórií, ktoré hovoria o determinantoch spoločenskej dôvery.

Robert Klobucký
Sociologický ústav SAV, v. v. i.